

بررسی امکان تغییر معیشت سامان‌های عرفی از دامداری سنتی به پرورش حیات وحش (قرق‌های اختصاصی) در مراتع خشک و نیمه خشک (مطالعه موردی: استان یزد)

محمدرضا احمدی رکن آبادی^۱ حسین ارزانی^۲ اصغر زارع چاهوکی^{۳*}

۱- کارشناس ارشد اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان یزد

۲- استاد پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران

۳- دکتری آبخیزداری دانشگاه یزد - Zare.chahouki@gmail.com

چکیده

اکوسیستم‌های مرتعی خشک و نیمه‌خشک به شدت تحت تأثیر عوامل آب و هوایی و نوسانات آن‌ها قرار دارند. مراتع استان یزد هموار تحت تأثیر خشکسالی و تغییر کاربری اراضی به طور گسترده تخریب شده‌اند. دامداری سنتی دیگر جوابگوی معیشت دامداران نیست. از این رو در تحقیق حاضر به بررسی امکان تغییر معیشت از دامداری سنتی به پرورش حیات وحش در قالب طرح قرق اختصاصی محیط زیست پرداخته می‌شود. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در مناطقی که طرح‌های قرق اختصاصی همراه با جلب مشارکت مردمی و بومیان منطقه بوده و همچنین قرق‌های اختصاصی که در سطح استان یزد توسط دامداران و صاحبان حقوق عرفی مراتع اجرا می‌شود؛ همراه با موفقیت و حفظ منابع طبیعی و محیط زیست بوده است. این روش را می‌توان روشی برای سازگاری دامداران مراتع استان یزد نسبت به شرایط خشکسالی و تنش آبی دانست. واژه‌های کلیدی: معیشت، مراتع، قرق حیات وحش، مناطق خشک.

مقدمه

مرتعداری و سامان‌های عرفی استان یزد

شدت خشکسالی در مراتع این استان، نسبت به ۱۰ سال گذشته افزایش یافته است. حدود ۳۸۳ هزار و ۸۵۰ هکتار از مراتع یزد در حد خشکسالی ضعیف هستند که بخش‌هایی از شهرستان‌های بافق، تفت و مهریز را شامل می‌شود. ۲ میلیون هکتار از عرصه‌های مراتع دارای خشکسالی متوسط و یک میلیون و ۱۸۸ هزار هکتار دچار خشکسالی شدید و ۸۲۶ هزار هکتار هم دارای خشکسالی

بسیار شدید شده‌اند؛ این در حالی است که طی ۱۰ سال گذشته شدت خشکسالی در استان به صورت متوسط بود؛ اما اکنون شدت خشکسالی بسیار افزایش یافته است (زارع چاهوکی، ۱۳۹۶).

از سال زراعی ۸۶-۸۵ تاکنون در هیچ از یک سال‌ها بارندگی در استان به حد نرمال نبوده و در این دهه پدیده خشکی در استان حاکم است. این موضوع در حالی است که حدود ۱۰ درصد بارندگی‌های استان موثر و مفید است و ۹۰ درصد آن، تبخیر می‌شود. خشکسالی در استان یزد آثار مستقیم فراوانی بر طبیعت و زندگی ذی‌نفعان داشته است؛ اما مهاجرت، بیماری‌ها، فرسایش خاک، از بین رفتن پوشش گیاهی، از هم گسستن زنجیره‌های غذایی و افزایش ذرات معلق از اثرهای غیرمستقیم آن است. با توجه به خشکسالی‌های اخیر دامداری به سبک سنتی در استان یزد در حال نابودی کامل است و مدت‌هاست نه تنها تأمین‌کننده معیشت دامدار نیست؛ بلکه جایگاه شبانی و فرهنگ آن نیز در خانواده‌های دامدار تنزل پیدا کرده است.

قرق‌های اختصاصی حیات وحش

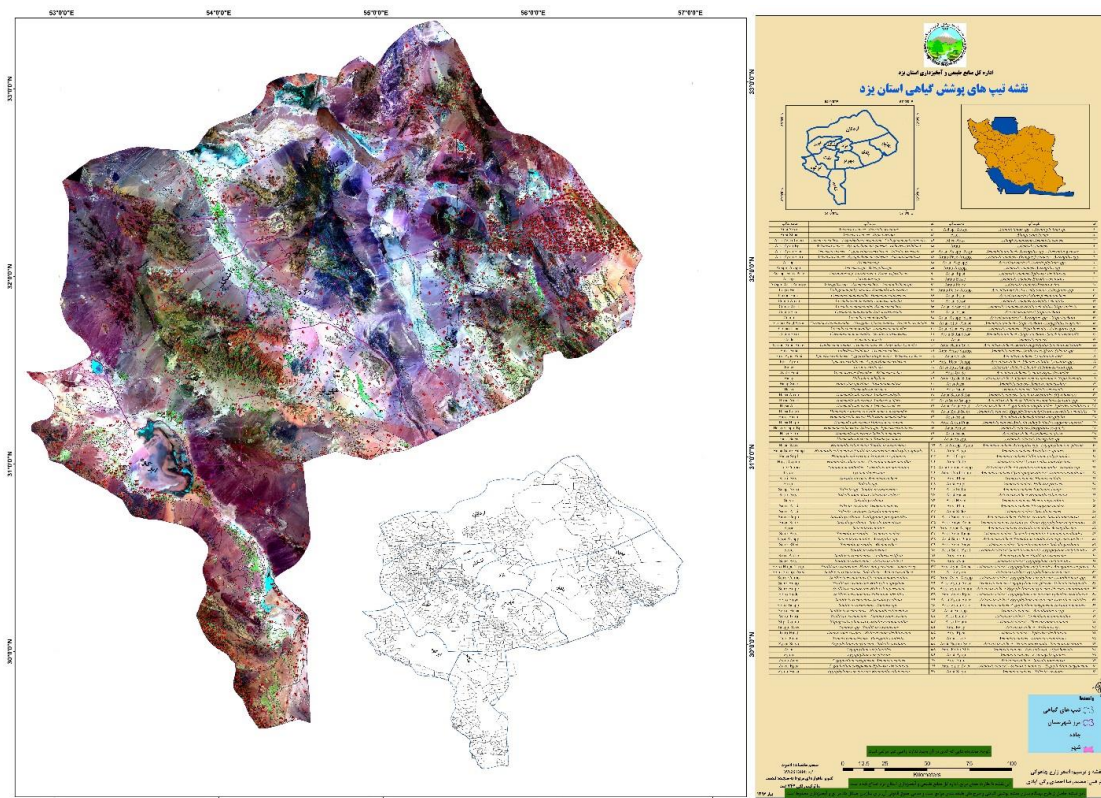
بر اساس آیین نامه اجرایی قانون شکار و صید، قرق اختصاصی به محدوده‌ای از جنگل و مرتع و آب و آب‌بندان و کوهستان و زمین‌های بایر یا دایر اطلاق می‌شود که امتیاز شکار و صید در آن محدوده، با رعایت حقوق اشخاص و مقررات مربوط به حفظ و تکثیر و بهره‌برداری از حیوانات قابل شکار و صید پس از موافقت مقامات صلاحیت‌دار وزارت جهاد کشاورزی، از طرف سازمان حفاظت محیط زیست برای مدت معین به اشخاص حقوقی یا حقیقی واگذار می‌شود (سازمان حفاظت محیط زیست).

این تعریف، نشانگر عزم قانون‌گذار در جهت استفاده از ظرفیت‌های مردمی و مشارکت بخش خصوصی در جهت حفاظت از عرصه‌های طبیعی و حیات‌وحش به منظور بهره‌برداری پایدار و اصولی از آن‌هاست که بی تردید برخاسته از تفکرات پیشرو کارشناسی و تخصصی در زمان تدوین قانون شکار و صید در دهه ۱۳۴۰ است که علیرغم آنکه در آن سال‌ها بسیاری از تهدیدات کنونی، متوجه حیات وحش کشور نبود؛ لیکن با دوراندیشی و نگاه به آینده، قرق‌های اختصاصی را به عنوان یکی از ابزارهای حفاظت از حیات وحش مد نظر قرار داده است که البته به دلایل متعدد علیرغم گذشت سالیان زیاد از تصویب قانون و ضوابط مورد بحث، فرصت اجرای آن فراهم نگردید. سازمان حفاظت محیط زیست به عنوان متولی امور مربوط به حیات وحش کشور، در حال حاضر حدود ۱۸ میلیون هکتار از پهنه طبیعی کشور را به عنوان عرصه‌های حفاظت شده تحت مدیریت خود دارد و علاوه بر این مساحت، وظیفه حفاظت از حیات وحش در کلیه پهنه طبیعی کشور را نیز عهده دار است.

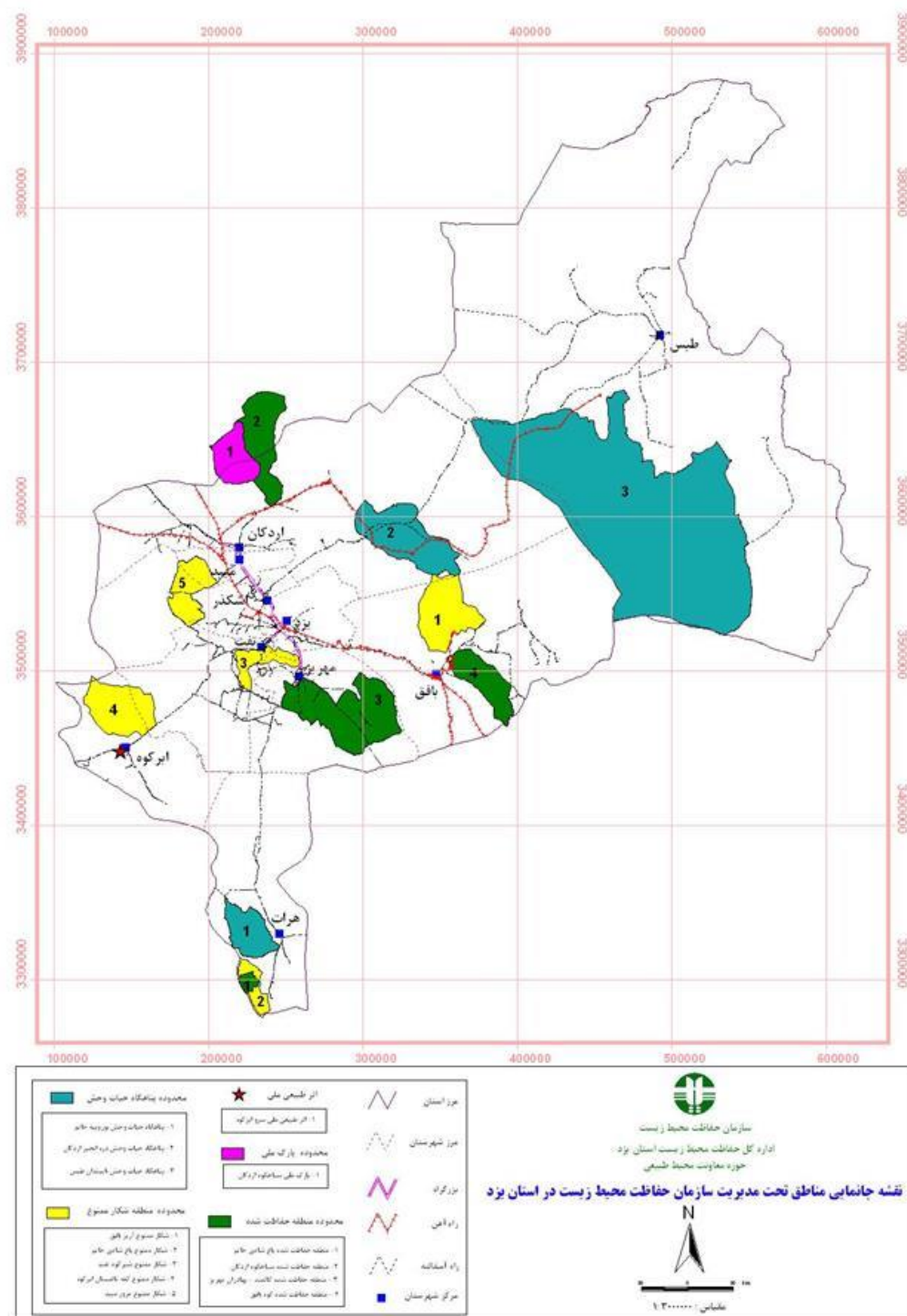
هدف از انجام تحقیق حاضر با توجه به ظرفیت‌های مدیریتی به وجود آمده برای پرورش حیات وحش بررسی امکان تغییر معیشت دامداران سنتی به پرورش حیات وحش به صورت قرق اختصاصی است. چرا که در برخی از مناطق استان یزد، تعداد سامان‌های عرفی در مناطق متقاضی قرق حیات وحش گاهی به بیش از ۱۵ سامان عرفی می‌رسد.

مواد و روش‌ها

در استان یزد ۸۲۰ سامان عرفی ممیزی شده و ۱۷۲ تیپ گیاهی وجود دارد (شکل ۱). همچنین در استان یزد ۱۴ منطقه تحت مدیریت حفاظت محیط زیست (شامل مناطق چهارگانه و شکار ممنوع) است (شکل ۲). با وجود گستردگی سامان‌های عرفی، کاهش شدید تعداد دام و خالی شدن سکنه آن، در هر گونه تغییری در آن، بایستی حقوق عرفی و سنتی بهره بردار آن پرداخت گردد.

شکل ۱- تیپ‌های گیاهی و سامان‌های عرفی مراتع استان یزد (منبع: طرح به هنگام سازی نقشه پوشش گیاهی و طبقه بندی مراتع، سازمان جنگل‌ها مراتع و آبخیزداری کشور)، نقشه: اصغر زارع چاهوکی (۱۳۹۶).

شکل ۲- نقشه جانمایی مناطق تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست (منبع: سازمان حفاظت محیط زیست استان یزد)

نتایج

اولین قرق اختصاصی حیات وحش از سال ۱۳۸۹ در استان یزد، در یکی از مراتع شهرستان تفت که تقریباً دامی در آن حضور نداشت و حقوق عرفی مرتع متعلق به متقاضی قرق اختصاصی بود؛ اتفاق افتاد.

در مورد سایر واگذاری‌ها به علت همپوشانی محدوده پیشنهادی قرق اختصاصی با سامان‌های عرفی، مشکلاتی در اجرای طرح قرق اختصاصی به وجود آمده است. از مهم‌ترین چالش‌های اجرایی طرح قرق‌های اختصاصی در مراتع استان یزد به شرح ذیل است:

- * عدم وجود روش اجرایی شفاف و علمی در مناطق پیشنهادی قرق.

- * عدم پیش‌بینی راهکار مدیریتی در مناطق پیشنهادی که با سامان‌های عرفی همپوشانی دارد.

- * وجود نیازهای چرای مشترک میان دام‌های اهلی سبک با وحشی در تأمین غذا و رقابت آن‌ها در آینده.

- * همپوشانی چراگاهی و منابع تأمین آبی مشترک در مراتع شتری استان با حیات وحش.

- * عدم شناخت نیاز غذایی و واحد دامی حیات وحش و ظرفیت چرا توسط آن.

- * عدم وجود ظرفیت چرای هر واحد دامی حیات وحش و حداقل سطح مورد نیاز برای چرا.

از طرفی فرصت‌هایی نیز برای گسترش این حرفه به صورت محلی نیز در استان یزد وجود دارد؛ از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- * وجود ۸۲۰ سامان عرفی و وابستگی معیشتی خانوارهای روستایی به آن.

- * وجود سابقه دامداری و آشنایی با آن.

- * جذابیت پرورش حیات وحش و ایجاد قرق محیط زیست شغلی است؛ متناسب با روحیات نسل جوان ساکنین سامان‌های عرفی استان یزد.

- * وجود سازوکار مدیریتی و قانونی برای پرورش حیات وحش شامل قرق‌های حیات وحش و پرورش در قفس توسط سازمان حفاظت محیط زیست.

با بررسی‌های صورت گرفته در برخی از قرق‌های اختصاصی استان فعالیت‌های خوبی در زمینه جلب مشارکت‌های مردمی و تغییر معیشت از دامداری سنتی به سمت پرورش حیات وحش صورت گرفته است. جلب مشارکت‌های مردمی علاوه بر کمک گرفتن از نیروهای بومی به نوعی آموزش و ترویج قرق‌های حیات وحش به عنوان شغل برای مردم است.

در قرقی که جوانان روستا، در مرتعی با قابلیت دامداری سنتی، اقدام به پرورش حیات وحش کرده‌اند؛ نیز موفقیت‌هایی در پرورش و نگهداری حیات وحش در شرایط خشکسالی با توجه به شناخت از منطقه و محل‌های چشمه‌های آب، داشته‌اند. شکل ۳ نمایی از آبشخور ساده و کاربردی برای جمع آوری آب‌های اندک و فراهم آوردن آب برای حیات وحش در مواقع خشکسالی را نشان می‌دهد. این تصاویر مربوط به حیات وحش منطقه سورک- هفتهر و اقدامات صورت گرفته توسط دامداران بومی و ساکن منطقه است.

شکل ۳- نمایی از آبشخور برای جمع آوری سنگ آب در یکی از مراتع شهرستان میبد برای تأمین آب حیات وحش. تاریخ عکس برداری

بهار ۱۳۹۷

بحث

بومی سازی اشتغال مربوط به قرق اختصاصی نه تنها باعث اقتصادی کردن مراتع و محیط زیست شده، بلکه به نوعی خودحفاظتی و بکر بودن منطقه نیز تضمین خواهد شد؛ چرا که یکی از ملزومات قرق های محیط زیست، کاهش تنش و استرس به حیات وحش موجود در آن منطقه است. تاکنون حدود ۲۰ متقاضی جدی در استان یزد برای قرق های اختصاصی وجود دارد و بدون استثنا پرونده هایی که متقاضی دامدار منطقه بوده و یا هست با مشکلاتی کمتری چه از نظر اجتماعی و چه از نظر قانونی مواجه است. از طرفی ارزش افزوده اندک دامداری سنتی، تخریب مراتع در اثر تغییر کاربری و خشکسالی و همچنین قیمت بالای خوراک دام و هزینه نگهداری و شبانی دامداری به سبک سنتی و حاضر در استان یزد اقتصادی نیست؛ در حالی مرتعداری در استان یزد معنایی ندارد و تغذیه دام از مرتع به سمت خوراک دهی و هزینه بالا است، در همین شرایط و همین اینک پرورش حیات وحش بدون کوچک ترین خوراک دهی دستی همراه است و دوقلو و سه قلو زایی در حیات وحش استان به طور کامل مشهود است. جذابیت شغل پرورش حیات وحش برای نسل جوان از دیگر مواردی است که به تغییر معیشت از دامداری سنتی به پرورش حیات وحش کمک می کند.

با اولویت قرار دادن واگذاری قرق های حیات وحش به مرتعدار، علاوه بر تأمین اهداف محیط زیستی، به تغییر معیشت و ایجاد اشتغال در روستاها نیز کمک شایانی خواهد شد. ارگان های حاکمیتی و مدیریتی دست اندرکار با هماهنگی، نه تنها می توانند چالش ها و تنگناهای را به فرصت تبدیل کنند؛ بلکه با همکاری یکدیگر اقدامی مهم در راستای اقتصادی کردن مراتع با وجود شرایط موجود انجام دهند.

منابع

DOE of Yazd Province (Department of Environment) <https://yazd.doe.ir>

FRWO of Yazd Province. <http://yazd.frw.org.ir/00/Fa/default.aspx>

Zare Chahouki Asghar. 2018. Investigation of the effect of drought on Rangeland vegetation cover of Yazd province, research project, FRWO of Yazd Province.

Investigating the possibility of changing livelihoods of conventional systems from traditional livestock to wildlife breeding (special shelters) in dry and semi-arid rangelands (Case study: Yazd province)

Mohammad Reza Ahmadi¹, Hossein Arzani², Asghar Zare Chahouki³

1 -M.Sc. Forest, Range, Watershed Organization, Yazd Province.

2- Professor, Department of Range and Watershed Management, University of Tehran, Iran;

3-* Corresponding author, Ph.D. Watershed Management, Yazd University, Iran, Email: zare.chahouki@gmail.com;

Abstract

Dry and semi-arid rangeland ecosystems are heavily influenced by climatic factors and their fluctuations. Rangelands of Yazd province have been extensively degraded due to drought and land use change. The traditional livestock does not meet the livelihood of the stakeholders. Therefore, the present study examines the possibility of livelihood change from traditional livestock to wildlife breeding in the form of a specific environmental conservation scheme. The results of the research show that in areas where special enclosure projects are attracted by popular and indigenous participation of the region, as well as special shelters, which are located in Yazd province, by livestock breeders and owners of customary rangelands, along with the success and conservation of resources Natural and environmental. This method can be considered as a method for adaptation of rangelands of Yazd province to drought and water stress conditions.

Keywords: Livelihoods, Rangeland, Special Shelter, Arid Areas.